

האוצר ליד הגשר

שלושה גשרים, כפר ערבי, שלוש נקודות התיישבות שנפלו וקמו, תחנת רכבת ותחנת חשמל. איך הפך פיתול בנהר הירדן לאזור שמשך אליו כל כך הרבה פעילות?

לאן נוסעים?

גשר הישנה
אתר משוחזר של קיבוץ גשר ומרכז המבקרים של תחנת הכוח בנהריים

עובדה מעניינת ובלתי ידועה היא שהמלה גשר אינה מופיעה כלל בתנ"ך. הסיבה לכך היא שארצנו המעטירה לא הכירה גשרים עד ימי חז"ל, וזאת בשל מחסור מצער בנהרות רציניים שיצדיקו את המצאתו של מפעל הנדסי מורכב שכזה. אפילו הירדן, ששמו נהגה אצלנו בעפעוף התפעלות השמור באירופה לנהרות בסדר גודל של הדנובה, מגיע פה ושם לשפל רדוד כל כך עד שאפשר בימי הקיץ לחצות אותו רגלית במעברות הירדן. במקומות שבהם אי אפשר לחצות ברגל, מצאו קדמונינו החכמים פתרון פשוט אך יעיל לחציית נחלי איתן – המעבורת – סירה שבעזרתה עוברים מגדה אחת לגדה השנייה ובחזרה.

מציאות זו קיבלה תפנית גורלית עם הגעתם של הרומים למחוזותינו לפני כאלפיים שנה. הרומים, כידוע, לא עשו בשבילנו כלום, מלבד אמות מים, סניטציה, רפואה, השקיה, חינוך, סדר ציבורי, מרחצאות וגם כבישים, ובשביל האחרונים הם נזקקו גם לגשרים. הגשרים השלימו את המערך התחברותי הרחב שהאימפריה הרומית יצרה במזרח התיכון כחלק ממאמציה להתאים את

קיומנו הפרימיטיבי משהו למודרנה של המאה השנייה.

דברי ימי גשר

הרומים מצאו שהשיטה הטובה והחסכונית ביותר לבנות גשר היא למצוא את המעבר הצר ביותר בין שתי גדות הנהר כדי להימנע מבניית גשר ארוך, ולוודא שבשתי הגדות יש סלעים גבוהים וחזקים שיקלו על בניית האומנות שעליהן נסמך הגשר. הם גם וידאו שכל הטוב הזה קרוב לדרך מרכזית ששווה בכלל להתאמץ בשבילה. דוגמה לאפשרות מוצלחת כזו מצאו הרומים כ-12 קילומטרים דרומית לכנרת, בקטע שבו הירדן מתעקל ונדחף במעבר צר ברוחב של פחות מעשרה מטרים בין סלעי בזלת גבוהים. היה זה המעבר המושלם מטבריה לעבר הירדן, לכיוון הדרך הראשית המובילה לאירביד וממנה לגרש ולעמאן. הגשר שהרומים בנו שם החזיק מאות שנים, אך הוא חרב לבסוף ברעידת אדמה והותיר אחריו רק יסודות אבלים. יסודות אלה זכו לעדנה משמחת במאה ה-12, כאשר הצלבנים בנו עליהם גשר חדש.

הגשר הרומי חרב לבסוף ברעידת אדמה והותיר אחריו רק יסודות אבלים שעליהם בנו הצלבנים גשר חדש

שלושה גשרים משלוש תקופות. בקדמת התמונה הגשר הממלוכי שנבנה על יסודות גשר צלבני, צמוד אליו הגשר הבריטי, ומאחוריהם הגשר התורכי ששימש את רכבת העמק. מימין, החאן הממלוכי

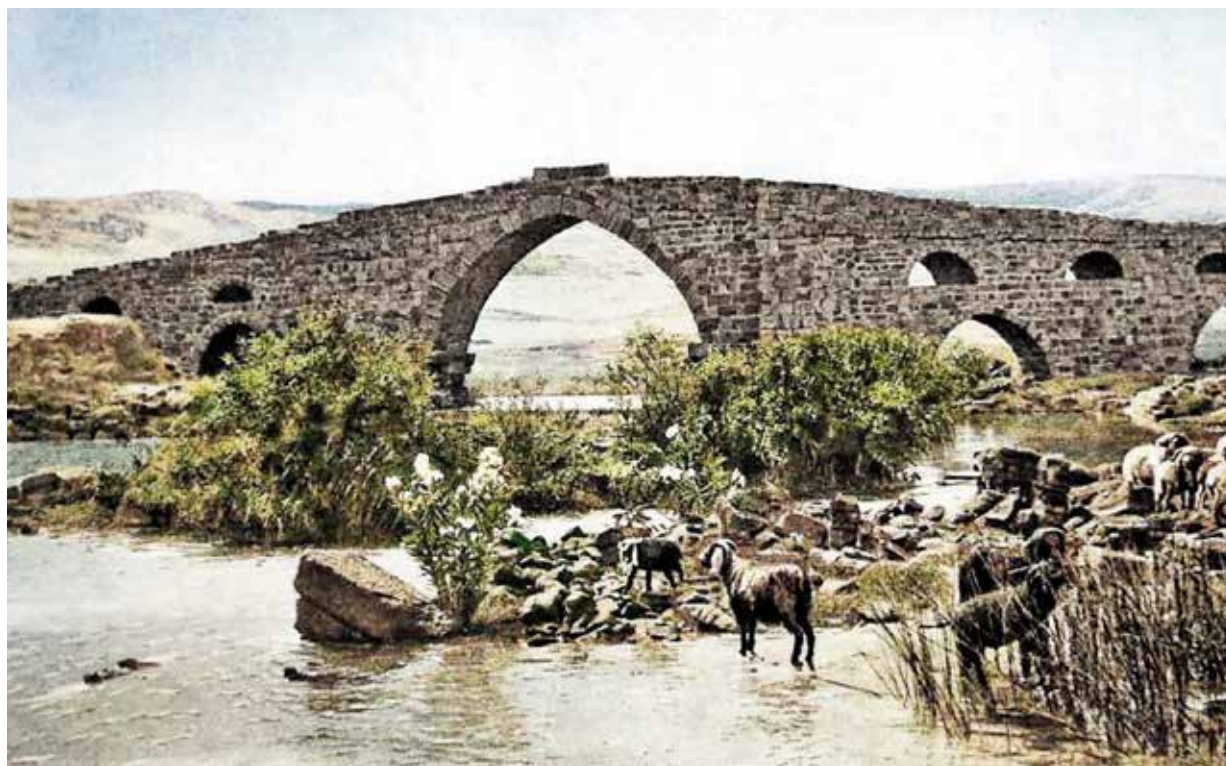
AVRAHAM GRAICER

שפעל באמצעות סוסים לאמצעי העברת המכתבים והחבילות המהיר בהיסטוריה עד שאמזון שברו לו את השיא. הממלוכים הם כנראה גם אלה שהעניקו לגשר את השם שנשמר בערבית עד היום – ג'סר אל-מג'אמ'ע (جسر الجامع), יעני גשר ההתכנסות או המפגש. יש הטוענים כי שם זה מתייחס לכניסתו המרגשת של הירמוך אל הירדן כשלושה קילומטרים צפונה משם, אך ייתכן שהוא מתייחס לחאן הענק והיפהפה שהממלוכים בנו צמוד לגשר ממערב, חאן ששימש את פרשי הדואר ואת סוסיהם היגעים להתכנסות לקראת מנוחת הלילה ולהחלפת כוחות ומכתבים.

הרבה מים זרמו בירדן מאז אותם ימי דואר עליזים, וב-1905 החליטו התורכים שליטי האזור להמשיך את מורשת הממלוכים ולהעביר בגשר שמעל הירדן את רכבת העמק. כדי שלא

פרק ב' של הגשר זכה בהמשך לשיפוץ מקיף על ידי הממלוכים. הם מתחו אותו לאורך שבעים מטר של אבני בזלת מסותתות ברוחב של כמעט שישה מטרים. באמצע הגשר הם הרימו קשת ענקית בגובה של כעשרה מטר מעל פני הירדן, שאפשרה את מעבר המים גם בעת שיטפון בחורף גשום במיוחד כשמפלס הנהר עולה. המשכו של הגשר משני צדי הקשת המרכזית עוטר בקשתות בגבהים שונים שנועדו אף הן לאפשר לשיטפון לחלוף בלי לשלוח את כל הגשר לעזאזל.

הודות להשקעה העצומה של הממלוכים במערך הדרכים המדהים שהם הנהיגו בכל ממלכתם – שהגשר על הירדן היה חלק ממנו – פרש ממלוכי יכול היה להגיע מקהיר שבמצרים לדמשק שבסוריה תוך ארבעה ימים בלבד. הדרכים המעולות שכללו גשרים משוכללים הפכו את הדואר הממלוכי

קבוצת חלוצים נלהבת מגדוד העבודה וממשוחררי הגדודים העבריים עלתה במחול הורה סוער על הקרקע שקנתה חברת יק"א ליד הגשר

נבנה בנקודה אסטרטגית מעל הירדן ושופץ
כחלק מפיתוח רשת הדרכים ברחבי
הסולשנות הממלוכית. הגשר הממלוכי
צילום: דאגלס קרוזלס, Wonders of the Past,
עיבוד וצבע: תמר הירדני

הפוריות בסביבת הגשרים, והצליחה
לקנות לא מעט מהן לטובת התיישבות
ציונית. ב-1920 זכתה ההשקעה
להגשמה ראשונה כשקבוצת חלוצים
נלהבת מגדוד העבודה וממשוחררי
הגדודים העבריים עלתה על הקרקע
במחול הורה סוער. החבר'ה קבעו את
משכנם בחאן הממלוכי, שאמנם היה
חרב למדי, אבל קירותיו העניקו לכל
העסק נופך עתיק ותחושה מסוימת של
בית. בתום הריקודים, הכנסת הציוד
הדל אל בין קירות החאן וגידור השטחים
החקלאיים, התיישבו החברים לבחור
שם לנקודת ההתיישבות הטרייה שלהם.
השם שהתקבל פה אחד היה גשר נחלים,
למרות שהנחל היה דווקא יחיד ואילו
הגשרים היו רבים.

זמן קצר לאחר שהחלוצים הגיעו
הסתיים החורף, ואחרי אביב קצר הגיע
גם הקיץ. אם עברתם בחייכם בעמק

להפקיע מעוברי הדרכים והעגלות את
הגשר הממלוכי ההיסטורי שטרם יצא
לגמלאות, בנו התורכים באדיבותם גשר
חדש לרכבת בלבד, עשרות מטרים דרומה
מהגשר המקורי, ולצדו בנו גם תחנה
מקומית. טכנולוגיית המאה העשרים
אפשרה לתורכים להרים סוללות עפר
מהודקות בשתי הגדות ולפרוס ביניהן
גשר צעיר וחתכי בעל חמש קשתות.
הבריטים ראו כי טוב, ואחרי שכבשו את
הארץ מידי התורכים הם הקימו במקום
ב-1925 גשר שלישי בעת סלילת הכביש
בין בית שאן לטבריה. גשר זה, העשוי
בטון, הוצמד לגשר הממלוכי, והוא נועד
להקל את עומס התנועה על הגשר הזקן
ולאפשר מעבר של משאיות כבדות.

התיישבות מומלצת בחום

הגשרים משכו את תשומת לבם של
חברת יק"א. היא שמה עין על האדמות

ארזתם לבד?

< פיצוץ הגשרים במלחמת העצמאות לא הזיז לגשר הממלוכי, שכבר ראה הכל ובקושי נשרט, אבל הוא חיבל קשות בגשר התורכי והרס כמעט לגמרי את גשר הבטון הבריטי. בעקבות הפיצוץ נחסם מעבר הרכבת ובוטל הכביש שיכול היה לשאת משוריינים ומשאיות צבא של האויב אל תוך הארץ. הגשרים שוחזרו באופן חלקי לצורך מרכז המבקרים, ועל הגשר התורכי אף הוצבו קרונות רכבת להשלמת התמונה הכסטורלית.

< הנוסע הצרפתי ויקטור גרן ביקר במאה ה-19 במזרח התיכון. הוא הגיע בין היתר גם לגשר אל-מג'אמע ואף ביקר בחאן הממלוכי. נראה שהחום המם אותו לגמרי, מפני שבזיכרונות על תחושותיו במקום יצאה לו פסקה קצת מוזרה:

במשך היום נשב החמסין ... בערב שככה הסערה, ושקיעת חמה נהדרת כיסתה את מדרוני ההרים שנשקפו אלינו ממזרח, מעבר לנהר, בגלימת ארגמן ... מחזה כזה, במקום כזה, הייתה בו ממש הזמנה לשקוע בהרהורים ובהגות. אכן, גם אני הנחתי לרוחי לרחף ארוכות באווירת התנוה הרליגינזית של הטבע המקיף אותי (ויקטור גרן, 'תיאור גיאוגרפי, היסטורי וארכיאולוגי של ארץ-ישראל', כרך שישי, עמ' 90).

תחנת הכוח ההידרואלקטרית בנהריים שהפיקה חשמל מזרימת הירדן והיומון נחנכה ב-1932 ופעלה עד מלחמת העצמאות

צילום: בוריס כרמי, אוסף מיתר, אוסף פריצקר, הספרייה הלאומית

חדש שנקרא כשם התחנה ג'סר אל-מג'אמע. בתי הכפר נבנו בלבני חומר והוקמו בו חנויות וטחנת קמח. כפרים קטנים נוספים החלו לצוץ אז בסביבה. ב-1932 הקים פנחס רוטנברג לא רחוק משם, במקום מפגש הירמוך והירדן, את תחנת הכוח נהריים, ובנה מעבר לירדן את היישוב תל אור שבו שוכנו עובדי תחנת הכוח ובני משפחותיהם. הבריטים ניצלו את המומנטום ומתחו אז מעט מדרום לגשרים את קו צינור הנפט כירכוכ חיפה של חברת הנפט העיראקית. בתנאים נפלאים אלה הצליחו בני גשר לשגשג והקימו סביב החאן צריפים ואף בית ילדים מלכני חומר וחדר אוכל מאבני בזלת שקולפו מהחאן. במשך 11 שנה הם החזיקו בעוז את המשק ביד אחת, כשבידם השנייה הם מנופפים על הילדים כדי להשיב עליהם מעט רוח. ב-1934 לא הצליחו החבר'ה לשאת יותר את החום הנורא ועקרו קילומטרים מעטים צפונה, לנקודה גבוהה מעט ומאווררת יותר שבה הקימו את קיבוץ אשדות יעקב.

הירדן בעיצומו של החופש הגדול ברכב נטול מזגן, הרי שאתם יודעים שלמלה קיץ במרחב הנ"ל יש משמעות מהבילה יותר מכל מה שאפשר רק לדמיין. חלוצי גשר נחלים הגירו אפוא זעתם כנחלים בעבודת האדמה, ואחרי שלוש שנים שבהן הם לא הצליחו להגיע להחלטה אם הם רוצים קיבוץ או מושב, הם פשוט התייבשו.

מי שנקראו להחליפם היו חברי קבוצת אחדות יוצאי לטביה שהגיעו מירושלים. הם בדיוק סיימו אז הכשרה במנחמיה, ובלי לשעות לאזהרות קודמיהם הסתערו על החאן העתיק ועל השדות החקלאים כשהם מפזמים "והעיקר לא לפחד כלל". לקיבוץ הרענן שהקימו הם קראו משק גשר, בתקווה להתחלה חדשה וקרירה יותר. התחלה זו התגלתה כמבטיחה לאחר שהבריטים הקימו את גשר הבטון אשר הפך את המקום יחד עם תחנת הרכבת ומתקן הסגר לבהמות (קרנטינה) למרכז סואן. כל זה משך למקום כפריים ערבים מהסביבה, וסביב תחנת הרכבת החל להתגבש כפר ערבי

גשרי הירדן פוצצו כדי למנוע את כניסתו של חיל המשלוח העיראקי, וקיבוץ גשר הפך לעמדה צבאית קדמית

בקרב על קיבוץ גשר הותקפו היישוב ובניין המשטרה על ידי הלגיון הערבי וחיל המשלוח העיראקי. משטרת גשר, וחילים מחטיבת גולני לצד המבנה, 1948
צילום: בנימין איזיק, פיקוויקי

הצל שנטעו קודמיהם. הכל היה נפלא, עד שרוחות מלחמת העצמאות החלו לנשב בלהט עם התקפות מצד כפרים ערביים שכנים. הבריטים מיהרו להקים בין הקיבוץ לכפר ג'סר אל-מג'אמע תחנת משמר מבטון – אחת ממשטרות הטגארט הפופולריות – שנועדה להגן על הקיבוץ, על הגשרים, על תחנת הרכבת ועל צינור הנפט. תחושת הביטחון חזרה מעט לאזור, ולמשק הצטרפו קבוצות נוספות של גיבורים, בעיקר מגרמניה

זכר למשק הישן
חמש שנים עמד משק גשר נטוש ובלי כוחות, עד שב-1939 גאל אותו גרעין משפחות מבוגרי הנוער העובד בשיתוף גרעין של עליית הנוער מגרמניה שחיפשו יחד אתגר קשוח לחובבי אקסטרים. הם הסתערו בששון על החאן העתיק ועל השדות החקלאים, והקימו במקום קיבוץ בעל שם קצר ונטול מגיירות – גשר. ילדי הקיבוץ השתכסכו במי הירדן והצליחו להתמודד עם חום הגיהנום בסיוע העצים הגדולים ונדיבי

מתיישבי גשר הראשונים התגוררו בחורבות של מבנה החאן הממלוכי הסמוך לגשרים, ומאבניו הם בנו את חדר האוכל – המבנה היחיד ששרד עד היום. חדר האוכל בחצר גשר הישנה
צילום: ד"ר אבישי טיינר, פיקיוויקי

מודיעין שלום

■ איפה לאכול

אגדת לחם

גשר הישנה
כשר, חלב
050-2200803

פיצריני

אשדות יעקב
כשר, חלב
04-6110555

הלנה

שאול המלך 100, בית שאן
כשר, בשרי
04-8877577

■ עוד באזור

גן לאומי בית שאן

גישה מרחוב שאול המלך
כניסה בתשלום, 04-6481122

גן לאומי גן השלושה (הסחנה)

מוזאון לארכאולוגיה, אתר מורשת
חומה ומגדל וברכות שחייה
כניסה בתשלום, 04-6586352

גן גורו

גן חיות אוסטרלי
קיבוץ ניר דוד
כניסה בתשלום, 04-6488531

המקוריים של הקיבוץ ההיסטורי ונפתח בהם מרכז מבקרים ואתר הנצחה בשם 'גשר הישנה'. מחוץ לאתר ניצבות עד היום תחנת המשטרה הבריטית ותחנת הרכבת, שעדיין ממתניות ליד אוהבת ולכיס נדיב כדי לזכות בשחזור הולם. חדר האוכל המקורי מאבני הבזלת נותר המבנה היחיד בגשר הישנה שלא חרב, והוא משמש כיום חלק מרכזי מהתצוגה. לא רחוק ממנו שוחזר בית הילדים. אחת הפינות המרתקות באתר היא הבונקר שבו חיו מגני הקיבוץ במהלך המלחמה, ומצויים בו פריטים מקוריים ומשוחזרים.

בשנים האחרונות עבר המקום מתיחת פנים, ובשיתוף חברת החשמל נוסף אגף מרשים המוקדש לזקן מנהיגים ולתחנת הכוח המקורית שנהרסה על ידי הירדנים במלחמת העצמאות. שרידי התחנה המצויים בשטח ירדן נראים היטב מהתצפית בגשר הישנה. אם רוצים לרדת לחאן הממלוכי או לבחון מקרוב את שלושת הגשרים שעשו היסטוריה כדאי לבוא בעונה הגיונית, או לפחות בשעה שבה השמש לא עומדת באמצע השמים. □

ומפולין, שלא נרתעו מארבעים מעלות בצל בלבוש שורטס וגופייה. ב-1946 נמנו בקיבוץ 180 תושבים ונדמה היה שהמשק עלה סוף סוף על גשר המלך, אך ב-1948 פרצה מלחמת העצמאות ויושבי גשר קלטו פתאום שהם המחסום היחיד בפני הפולשים לארץ ישראל ממזרח דרך שלושת הגשרים שעל הירדן. הקרבות על קיבוץ גשר במלחמת העצמאות הם סאגה לסרט באורך מלא, הכולל השתלטות של החברים על מבנה המשטרה הבריטית, הפגזה של הלגיון הערבי שהחריבה כמעט כליל את בתי המשק, ופינוי בהול של הילדים לאשדות יעקב באישון לילה בסיוע כוח גולני. גולת הכותרת של הסרט תהיה בוודאי ההברקה לפוצץ את הגשרים כדי למנוע את כניסתו של חיל המשלוח העיראקי, פעולה שזיכתה את אחד ממבצעי בעיטור הגבורה.

בסיוע תגבורת הפך קיבוץ גשר לעמדה צבאית קדמית שהחזיקה בעוז את השטח, קיבעה את גבול מדינת ישראל על גדת הירדן ולא נפלה מעולם. למרות זאת, בעקבות ההרס הכמעט מוחלט של המשק החליטו חבריו לאחר המלחמה לנצל את ההזדמנות ולהקים את הקיבוץ מחדש לא רחוק ממקומו המקורי, אך על גבעה גבוהה ומאווררת מעט יותר. על גבעה זו שוכן קיבוץ גשר עד היום. ב-1992 שוחזרו חלק מהמבנים

תמר הירדני מוסמכת החוג ללימודי ירושלים וארץ ישראל במכון שכתר, מורת דרך, מדריכה ביד יצחק בן צבי, חוקרת ירושלים וסופרת

